

Arhe X, 19/2013

UDK 111.852 Petrović, S : 001. 8
165. 72

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

NEBOJŠA GRUBOR¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

METAESTETIČKI SKEPTICIZAM. PROBLEM METODE U ESTETICI SRETENA PETROVIĆA

Sažetak: Esej istražuje problem metode u estetici savremenog srpskog filozofa Sretena Petrovića. Osnovni metodološki problem savremene estetike sastoji se u pitanju da li je estetika nauka ili filozofija? Namera eseja sastoji se u tome da pokaže kako Petrovićeva metodološka koncepcije metaestetičkog skepticizma može da se shvati kao prevazilaženje distinkcija između naučnog i filozofskog pristupa u području estetike.

Ključne reči: estetika, metod estetike, metaestetika, metaestetički skepticizam, S. Petrović

Uz starije Milana Damjanovića i Dragana Jeremića, Sreten Petrović zajedno sa Milanom Rankovićem, Mirkom Zurovcem i Milanom Uzelcem čini nedvosmisleno i čvrsto jezgro srpske filozofske estetike druge polovine 20. i početka 21. stoleća². Kao profesor estetike na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu Sreten Petrović je do sada napisao dvadeset i tri knjige, deset knjiga iz područja antropologije, kulturologije i mitologije i trinaest knjiga iz oblasti estetike, filozofije i sociologije umetnosti. U pogledu obima radova posvećenih estetici Petrovićevo delo trenutno prevazilazi sve naše teoretičare iz ove naučne oblasti. Pomenimo neke od Petrovićevih filozofsko i naučno estetičkih knjiga *Negativna estetika* (1972), *Estetika i ideologija. Uvod u metaestetiku* (1972), *Estetika i sociologija. Uvod u savremenu sociologiju umetnosti* (1975), *Marksistička estetika. Kritika estetičkog uma* (1979), *Metafizika i psihologija slike* (1985), *Dekonstrukcija estetike. Uvod u ontologiju stvaralačkog čina* (2006), *Za autonomiju umetnosti. Estetička preispitivanja* (2010).

¹ e-mail adresa autora: ngrubor@f.bg.ac.rs

² Ovaj rad je pisan u okviru projekta Instituta za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu pod nazivom „Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti“ (Ev. Br. 179041), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Sve ove radove i pored velike raznovrsnosti razmatranih problema i autorskih koncepcija krase jedna nesamorasumljiva osobina koju je u vezi sa prvim Petrovićevim knjigama primetio još profesor Ivan Foht. U predgovoru knjizi S. Petrovića *Marksistička estetika* iz 1979. godine pod naslovom „(Meta) estetika ili estetike marksizma“, Foht ističe kako „pred očima iskrsava čitav jedan koncept ... rađa se dosta rijedak i veoma povoljan utisak da je autor prije nego je objavio prvu knjigu imao u vidu i ostale, pa i ovu poslednju“³. Tako je i danas, naime, ne samo u prvih deset, nego i u toku čitavih četrdeset godina stvaralačkog rada provlači se jedna jedinstvena misaona nit kroz estetičku koncepciju S. Petrovića, nit koja uspostavlja jedinstven teorijsko-refleksivni luk od *Estetike i ideologije* iz 1972. do knjige *Za autonomiju umetnosti* iz 2010. godine. Ta misao koja prožima estetičke radove Sretena Petrovića metodološke je prirode i tiče se temeljne odluke o tome na koji bi način i u kom smislu trebalo tumačiti, pre svega savremenu, estetičku problematiku. Metaestetički skepticizam je, smatramo, pravo ime za magistralnu metodu i estetičku koncepciju Sretena Petrovića i o toj koncepciji ćemo pokušati da kažemo nešto više u narednim delovima teksta. Takođe, u radu zastupamo tezu prema kojoj metaestetički skepticizam Sretena Petrovića predstavlja jedno moguće rešenje osnovnog metodološkog problema savremene estetike – pitanja koje glasi: da li je estetika nauka ili filozofija?

I.

U *Negativnoj estetici* (1972) Petrović postulira svoju vodeću teorijsko-estetičku distinkciju između pozitivne i negativne estetike „pod *negativnom estetikom* razumemo onu opštu tendenciju u filozofiji umetnosti prema kojoj se *egzistencija* umetnosti, smisao i njena funkcija dedukuju iz određene filozofske *ideje* ... Pod *pozitivnom estetikom* razumemo on filozofsko gledište o umetnosti koje priznaje *egzistenciju* umetnosti pre bilo kakve ideje o toj egzistenciji“⁴. Negativna estetika polazeći od opštefilozofskih principa, dedukuje i izvodi egzistenciju umetnosti i time zapravo *negira* pravu prirodu umetnosti. Pozitivna estetika, pak, priznaje egzistenciju umetnosti i ne pokušava da unapred reši pitanje njene suštine.

U *Estetici i ideologiji* (1972) sledeći razliku između negativne i pozitivne estetike, Petrović iznosi na videlo i osnovni motivacioni sklop sopstvenih istraživanja koji će ga voditi do koncepcije metaestetike i koji će se u različitim varijetetima biti pokretač Petrovićevog misaonog pregnuća sve do najnovijih studija. Svoja najdublja uverenja autor iznosi u sledećim stavovima „Prirodno je što nam se učinila važnom potreba da se upravo danas radikalno i kritički promisli sam mehanizam intelektualnog stvaranja predstava i ideja o umetnosti, i pritom, uloga *ideološkog* zasnivanja estetičke teorije; naše nespokojsvo, dakle, nije proisteklo iz vlastitog uverenja o *estetičkoj* nemoći, o

³ Foht, I., „(Meta)estetika ili estetike marksizma“, u: Petrović, S., *Marksistička estetika*, BIGZ, Beograd, 1979., s. 1.

⁴ Citirano na osnovu, Foht, I., „(Meta)estetika ili estetike marksizma“, u: S. Petrović, *Marksistička estetika. Kritika estetičkog uma*, BIGZ, Beograd, 1979., str. 3.

principijelnoj nemoći *teorije pred umetničkom moći* – što je inače činjenica, mada to može biti i opasna autorova iluzija – nego, i pre svega, iz uviđanja i *osećanja*, možda i predosećanja *umetničke nemoći danas* pred nastupajućim i više nego *pre-moćnim* ideologiziranim estetikama ... Uprkos tome autor ovog rada veruje ... u *trajnost* umetnosti – sa metafizičkog, ontološkog i šireg humanističkog stanovišta –, ali istovremeno, on oseća da je umetnost ozbiljno zapala u krizu u ovom istorijskom času. Reč je o umetnosti u našoj epohi, ne posebno o našoj umetnosti⁵. Dva su problema sa kojima se susreće Petrović u svom ranom teorijskom delu. To je, najpre, problem teorijske nemoći estetike pred činjenicom umetnosti, i, s druge strane, zadatak da se teorijski promisli opasnost koja preči umetničkom biću umetnosti od strane ideološki angažovanih estetika. Petrović insistira na tome da istinsko estetičko pitanje nije pitanje o smislu umetnosti i odgovornosti koja je povezana sa tim smislom, dakle to nije pitanje o tome čemu umetnost i u čemu se sastoji njeno pravo i društvena odgovornost, nego pitanje o estetičkoj odgovornosti teorije umetnosti, pitanje o ugrožavanju umetnosti od strane estetičke refleksije odnosno pitanje o tome da li različiti teorijski i ideološki obojeni estetički koncepti dovode u pitanje autonomnu egzistenciju umetnosti⁶.

Da bi problem ugrožavanja autonomne prirode umetnosti bio rešen i prevaziđen, prethodni cilj jedne savremene estetičke teorije trebalo bi da se sastoji u povećanju distance između estetičke refleksije o umetnosti i same umetnosti, kao i u primarnom usmeravanju estetičke refleksije na nju samu: „suprotno Adornu, koji je insistirao na ideji da umetnost danas mora intendirati ka onom *meta-estetskom*, heteronomnom, u kome, ili po kome ima razlog svog postojanja, moglo bi se kazati da je jedina mogućna forma postojanja refleksije o umetnosti, uistinu, *meta-estetička*“⁷. Meta-estetičko samopromišljanje estetike trebalo bi doduše da eventualno omogući i samoj (autonomnoj) umetnosti primerenu tematizaciju, ali svakako tek nakon što je sama estetika dotigla željeni nivo samorefleksije i samoograničavanja sopstvenih pretenzija.

Sledeći ovu ideju Petrović objašnjava prirodu svog teorijskog poduhvata u pogledu ideološkog karaktera estetike, kada želi da ispita: „u kakvom se odnosu nalaze estetička teorija i ideologija. Iz metodoloških razloga, dakle, što u ovom radu *teorija* – estetičko mišljenje – postaje predmet istraživanja, razmatranje dobija *meta-teorijski* karakter. Zbog toga smo, iako ne želimo da ispitujemo sve dimenzije, pretpostavke estetičke teorije, ovaj naš rad odredili u podnaslovu i kao: *Uvod u metaestetiku*“⁸.

Petrović se u *Estetici i ideologiji*, suprotstavlja kako eksplicitno, političko-ideološki obojenim estetičkim teorijama, tako i onim stanovištima koja su ideološka s obzirom na projektovanje sopstvenog individualnog ili kolektivnog ukusa u tumačenje i razumevanje umetnosti. Istinski lek za ideološko-estetički pogrešan pristup fenomenu umetnosti Petrović vidi upravo u metaestetičkoj samokritičnosti estetičke teorije. Pri svemu tome on polazi od jedne pretpostavke o umetnosti koja je danas intuitivno plauzibilna, ali zapravo predstavlja pozni idejno istorijski proizvod. Petrović smatra da umetnost egzistira u

⁵ Petrović, S., *Estetika i ideologija. Uvod u metaestetiku*, Vuk Karadžić, Beograd, 1972., s. 9-10.

⁶ Isto, s. 8.

⁷ Isto, s. 10.

⁸ Isto, s. 15.

povesti, ali da nema neki poseban povesni i praktični zadatak⁹. Umetnost nastaje u dokolicima, u trenutku kada je prestala borba sa prirodom i svetom. Ona trpi istorijske uticaje, ali nije u funkciji prakse, politike, morala ili ideologije. Umetnost se zato ne može objasniti samo na osnovu istorijskih činjenica, već, joj po svemu sudeći, valja priznati univerzalno nadistorijsko jezgo – na čemu će Petrović insistirati sve od najnovijih radova. Zato se on sa dozom opravdanog čuđenja pita, ali i konstatuje, kako to da je Kant bio bliži od Hegela odgovoru na osnovno estetičko pitanje o umetnosti, premda je neuporedivo manje poznao sam fenomen umetnosti i njegove istorijske pretpostavke¹⁰. Naime, upravo je Kantovoj estetičkoj koncepciji pošlo za rukom da umetnost i lepotu tematizuje ne zadirući u autonomnu prirodu umetnosti i suda ukusa.

Savremena estetička teorija, to je osnovna Petrovićeva ideja, moguća je samo kao metaestetika, kao teorija koja prvenstveno ispituje svoje vlastite teorijske pretpostavke. Tek putem radikalizovanog metateorijskog pristupa estetičkoj problematici, moguć je vremenu i epohi primeren susret estetike sa umetnošću odnosno primerena teorijska tematizacija umetnosti – tematizacija koja će izbeći opasnost da se estetika, i pored nemoći pred fenomenom umetnosti, na umetnost ne obruši u ideološki veoma široko shvaćenom smislu.

Stav o zadacima metaestetike S. Petrović rezimira dvostrukim zahtevom: da estetika, najpre, ispituje svoje sopstvene mogućnosti kritičke refleksije o umetnosti i da, zatim, u skladu sa tim mogućnostima zauzme kritički i negativan odnos prema različitim pokušajima neprimerenog estetičko-ideološkog zadiranja u sferu umetnosti i ugrožavanja njene autonomije¹¹. S obzirom, pak, na činjenicu da u pogledu pozitivnog određenja suštine umetnosti metaestetika gaji nepoverenja, ovo stanovište se može nazvati metaestetičkim skepticizmom. Pravi smisao ovog skepticizma sastoji se u prvom redu u negativno-kritički obojenom odnosu prema dosadašnjim kako negativno-estetičkim, tako i pozitivno-estetičkim pristupima umetnosti.

U *Marksističkoj estetici* (1979) Sreten Petrović nastavlja sa razradom metaestetičke koncepcije „na osnovu ovih pretpostavki samosaznanja estetičkog mišljenja mogla bi se pre zamisliti estetika u negativnom smislu, ona, naime postulira najopštiji stav egzistencijalističke ontologije umetnosti: „DA umetničko delo JESTE“ – ali ne i pozitivna estetika koja u skladu sa tradicionalističkom gnoseologijom i ontologijom umetnosti odgovara na pitanje: „ŠTA ono JESTE“ – tj. estetika koja se negativno određuje prema svakom saznavnom iskazu koji pretenduje da odredi „suštinu“ umetničkog dela, jer ona principijelno poriče mogućnost takvog određenja ... Što se „estetike“ tiče, reč je o „normativističkoj“ tzv. „predmet-teoriji“ estetike. „Metaestetika“ se pojavljuje u smislu prave moderne kritičke teorije, kao matateorije ... Metaestetika se više bavi problemom samih pretpostavki estetičkog mišljenja, uzimajući mišljenje za svoj *predmet*, ... Pitanje ... „šta jeste“ umetnost, usmereno je na esencijalistički odgovor ... to nikako ne znači da se u perspektivi, posebnih, teorijskih nauka o umetnosti: sociologije, istorije umetnosti i stilova, istorije ukusa ne može istraživati istorijska suština umetnosti. Po nama,

⁹ Isto, s. 25.

¹⁰ Isto, s. 25.

¹¹ Isto, s. 36.

perspektiva je upravo na strani ovih posebnih teorija umetnosti¹² i dalje nastavlja Petrović „*Kritičko-estetičko* mišljenje, da se još jednom poslužimo Kantovim terminima, reguliše upotrebu kategorija *estetičkog uma* koje treba da važe samo za misao, kao oblik određene interpretacije ... Izviđajući svoje vlastite pretpostavke, ona je, pre svega, metaestetika¹³.

Petrović u *Marksističkoj estetici* u kantovskom duhu razlikuje konstitutivnu i regulativnu upotrebu (estetičkog) uma i u tom smislu razlikuje konstitutivne estetike (koje čine pre svega negativne estetike, onako kako ih naš autor razume) i regulativne estetike (metaestetika). Konstitutivna estetika konstituise svoj predmet (estetsko), a regulativna estetika ili metaestetika reguliše svoj predmet (estetički um) i negira negativnu intenciju konstitutivne estetike. Na taj način regulativna estetika indirektno, na metateorijskom nivou, kao negacija negacije, afirmiše spontanost samog umetničkog stvaranja. Spontanost stvaranja i njegova sloboda su postulati metaestetike¹⁴, a teorijski motiv kritičke, regulativne, meta-estetike na metateorijskoj ravni u zaštiti „estetskog bića“ od same estetike¹⁵.

Naporedno sa filozofsko-estetičkim refleksijama u gorepomenutim studijama, Sreten Petrović se u knjigama *Estetika i sociologija* (1975) i *Metafizika i psihologija slike* (1985) posvetio i naučno-estetičkim odnosno sociološko-estetičkim i psihološko-estetičkim istraživanjima fenomena umetnosti. Na taj način njegov stav da pozitivno istraživanje suštine umetnosti pripada posebnim teorijskim pristupima umetnosti, nije ostao samo retorički manevar, već istinski pokušaj da se fenomenu umetnosti, posebno slikarstvu pristupi na jedan nepristrasan i teorijski i ideološki neoptrećen način.

Nakon velikog talasa estetičkih istraživanja iz sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoleća, Sreten Petrović u svoje dve poslednje knjige, *Dekonstruktiji estetike* i *Za autonomiju umetnosti*, još jednom u velikom misaonom luku, razrađuje i produbljuje svoje osnovne estetičke ideje, suočavajući se kako sa antičkom, tako i sa modernom i savremenom estetikom.

Prva od dve najnovije Petrovićeve filozofsko-estetičke knjige *Dekonstruktija estetike. Uvod u ontologiju stvaralačkog čina* (2006) predstavlja revalorizaciju ranijih, ali i rezultat najnovijih istraživanja S. Petrovića. U *Dekonstruktiji estetike* ima veoma raznorodnih misaonih tokova vezanih kako za sociologiju tako i za kulturologiju, ali je osnovna ideja knjige filozofska. Kao i u prethodnim knjigama filozofska estetika je shvaćena kao filozofija umetnosti, a osnovni istraživački interes usmeren je na teoriju umetničkog stvaralaštva. Petrovićeve *dekonstrukciju* estetike trebalo bi razumeti kao ponovno konstruisanje estetike, ali tako što se prema filozofsko-estetičkoj tradiciji zauzima kritički i trezven odnos. Sreten Petrović u ovoj knjizi, kao i u *Estetici i ideologiji*, želi da odbrani razliku filozofske teorije (umetnosti) i (same) umetnosti, potpuno svestan, u tome pogledu nedovoljnog učinka velike tradicije filozofske estetike, oličene pre svega u filozofijama umetnosti Šelinge a Hegela. Klasična estetika (kod Petrovića po pravilu

¹² Petrović, S., *Marksistička estetika*, BIGZ, Beograd, 1979., s. 58.

¹³ Isto, s. 61.

¹⁴ Isto, s. 62.

¹⁵ Isto, s. 63.

shvaćena kao tzv. negativna estetika) ne može da na pravi način zahvati umetnosti i sa umetnošću povezane probleme. Filozofska teorija zaostaje za fenomenom umetnosti. Prvi deo knjige Petrović razvija kao samotematizaciju estetike u obliku metaestetičke rasprave koja iznosi na videlo kritički bilans onoga što jeste ili nije u dometu estetike. Petrović, međutim, gotovo paradoksalno, u svojoj knjizi brani dignitet tradicionalne estetike, premda je skeptičan u pogledu njenih rezultata.

Kao i u ranijim knjigama, jedan od osnovnih nedostataka tradicionalne, moderne i savremene estetike, prema Petrovićevom mišljenju, sastoji se u nekritičkom preuzimanju unapred fiksiranih shvatanja umetnosti i projektovanju ličnog ukusa u teorijske premise. Nekritičko uplitanje individualnog ukusa u estetičku teoriju, predstavlja glavni razlog nemogućnosti primerenog teorijskog pristupa fenomenu umetnosti. Ono što je u *Estetici i ideologiji* takođe shvaćeno kao jedan od glavnih oblika ideološkog ugrožavanja autonomije umetnosti, projektovanje individualnog ili kolektivnog ukusa u teorijske stavove, ponavlja se i u *Dekonstruktiji estetike*: „Upozoriću još jednom: kod „estetski“ senzibilnog filozofa „lični ukus“ ne samo što uslovljava odgovarajuće stanovište i prepoznatljiv modus „estetičke teorije“, već se lako može pretpostaviti da na tim osnovama eksplicirani estetički stav ujedno „tonira“ i celokupnu filozofsku misao autora“¹⁶. Međutim, u *Dekonstruktiji estetike*, zahtev za oslobađanjem od involviranja individualne recepcije umetnosti u estetičku teoriju, povezan je sa zahtevom da se izgradi teorija umetničke proizvodnje i da se dakle teorijski obrazloži ono što se po pravilu smatra najtežom estetičkom problematikom – umetničko stvaralaštvo.

Ne ulazeći na ovom mestu u detalje Petrovićeve estetike iz *Dekonstrukcije estetike*¹⁷, ono što je u njoj teško, ali i provokativno, sastoji se u misaonom kretanje kroz niz estetički relevantnih ambivalencija. S jedne strane imamo metaestetičku kritiku tradicionalne, klasične estetika, ali i odbranu njenog digniteta kao samostalne i posebne filozofske discipline. Naporedo sa metaestetičkim skepticizmom u pogledu sposobnost estetike da dosegne suštinsko određenje umetnosti, imamo pokušaj da se izgradi teorija umetničkog stvaralaštva. Najzad, imamo okretanje transcendentnom čvorištu ljudske egzistencije kao uporištu tumačenja umetničkog stvaralaštva, koje u svojoj transcendentnosti ide na ruku estetičkom skepticizmu, ali za koje se istovremeno tvrdi kako je kao transcendentno jezgro umetničkog stvaralaštva zapravo univerzalno dostupno jezgro ljudskog stvaralaštva uopšte – pa u tom smislu S. Petrović zastupa jedno radikalno antielitističko tumačenje stvaralačkog života. Sve u svemu radi se o veoma složenoj i diferenciranoj estetičkoj poziciji koja i dalje sledi osnovni metaestetički motivacioni sklop ranijih Petrovićevih dela.

Već na početku svoje najnovije knjige pod nazivom *Za autonomiju umetnosti. Estetička prisipitivanja* (2010) Petrović ocrtava osnovne konture svog stanovišta koje se sastoji u kritici teorijskih opcija koje su suprotstavljene autonomiji umetnosti¹⁸. Autonomiju

¹⁶ Petrović, S., *Dekonstrukcija estetike. Uvod u ontologiju stvaralačkog čina*, Književna zadruga/Narodna knjiga, Banja Luka, Beograd, 2006., s. 40.

¹⁷ Upor. Grubor, N., „Skepticizam antielitističke teorije umetničkog stvaralaštva“, *Sveske Br. 84*, Pančevo, 2007., s. 151-154.

¹⁸ Petrović, S., *Za autonomiju umetnosti. Estetička prisipitivanja*, Službeni Glasnik, Beograd, 2010. s. 9.

umetnosti Sreten Petrović razume kao autonomiju estetske forme i pravo umetnosti na sopstveno samostalno postojanje¹⁹. U pozadini zahteva da se očuva autonomija umetnosti, nalazi se kritika moderne civilizacije koja uspostavlja kontrolu nad slobodnim protokom umetničkih formi i stilova²⁰. Zalaganje za autonomiju umetnosti predstavlja suprotstavljanje kako procesu desupstancijalizacije umetnosti i ukidanju njene estetske osobnosti tako i suprotstavljanje procesu devitalizovanja i pacifikovanja imanentnog kritičkog agensa umetnosti²¹. Zahtev za autonomijom umetnosti ima kod Sretena Petrovića ima duboku humanističku pozadinu i predstavlja zalaganje za autonomiju čoveka.

I u ovoj knjizi Sreten Petrović se oslanja na ideju metaestetike. Metaestetika je ono estetičko stanovište koje polazi od nezaobilazne povesne činjenice tzv. kraja ili makar promenjene društveno-kulturne funkcije umetnosti. Rez u istoriji umetnosti na prelazu iz 18. u 19. stoleće, upućuje na proces prema kom je umetnost oslobođena svojih spoljašnjih društvenih, religioznih ili političkih funkcija. Vrhunac odricanja umetnosti ne samo od pomenutih spoljašnjih funkcija, nego i uopšte značajnijeg moralnog, obrazovnog ili nekog drugog smisla dogodio se sa esteticizmom s kraja 19. i početka 20. stoleća. Esteticizam i shvatanje da umetnost postoji samo radi same umetnosti, predstavlja proces desupstancijalizacije umetnosti i put gubitka značaja i značenja umetnosti za različite sfere života. To je put na kom i estetička refleksija o umetnosti takođe gubi svoj značaj. Estetici izgleda kao da još samo preostaje da naučno-kritički lamentira nad novim povesnim stanjem stvari.

Uzimajući u obzir ovakav povesni razvoj umetnosti, metaestetika ima zadatak da samorefleksivno promišlja pretpostavke estetike. Sreten Petrović pri tome polazi od zanimljive istorijsko-estetičke ideje o tome da je konstituisanje estetike kao samostalne filozofske discipline polovinom 18-tog stoleća, zapravo omogućeno činjenicom, da je „predmet“ ove discipline, umetnost već krenula putem svog „kraja“ i već tada napustila svoju dotadašnju prirodu i funkciju u celini sveta. Estetika kao disciplina prema ovom shvatanju nastaje upravo u trenutku kada nestaje njen predmet odnosnu u trenutku kada umetnost menja svoju kulturno-povesnu funkciju. Estetika je zbog toga disciplina koja se ne bavi toliko svojim predmetom koliko kontekstom u kom je ideja predmeta te discipline (umetnosti) postala nemoguća²². Na osnovu ovakvog shvatanja istorijskog razvoja estetike, estetika nije disciplina koja primarno postavlja pitanje o prirodi svog predmeta, već je za nju primarno pitanje o njenoj sopstvenoj prirodi, u tom smislu govorimo o metaestetici²³. Metaestetika treba da istakne činjenicu kako u estetici preteže meta-teorijska problematika u odnosu na estetičku teoriju predmeta (umetnosti). Metaestetika je estetika koja se zbog toga pre svega bavi pitanjem opravdanja sopstvenog postojanja²⁴. Jedan od izlaza u očuvanju predmetnog sadržaja estetike Petrović vidi u pomeranju fokusa estetike sa umetnosti na pitanja ukusa i uopšte receptivno estetsko iskustvo.

¹⁹ Isto, s. 9.

²⁰ Isto, s. 10.

²¹ Isto, s. 11.

²² Isto, s. 43.

²³ Isto, s. 49.

²⁴ Isto, s. 351.

Metaestetika se, međutim, ne okreće samorefleksivnim metaestetičkim ramišljanjima i ispitivanju kategorije ukusa, radi toga da bi se razmatranje umetnosti sasvim napustilo, nego naprotiv upravo zato da bi se umetnost ispravno shvatila u njenoj autonomiji i stilskoj raznovrsnosti i da bi se u krajnjoj liniji ipak reklo nešto i o suštini same umetnosti²⁵. To se vidi iz pitanja o tome čime bi trebalo da se bavi estetika²⁶? Estetika se bavi jednim osnovnim ontološkim pitanjem „A to je: Da li umetničko delo koje je tu pred nama, dato kao predmet, uopšte pripada klasi umotvorina koje slove kao „umetničke“²⁷. S obzirom na to da pristup umetničkom delu nije baziran ni na čemu drugom do na ukusu, prethodno zahtevano metaestetičko pomeranje težišta istraživanja sa pojma umetnosti na problem ukusa, ne protivreči zadatku određenja umetnosti, koji se postavlja pred (meta)estetiku.

Dve poslednje knjige S. Petrovića su komplementarne i u ovom trenutku predstavljaju rezime Petrovićevih višedecenijskih estetičkih istraživanja. O tome svedoči i njihov obim od 1200 stranica teksta. Dok se *Dekonstrukcija estetike* (na više od 800 stranica) bavi pre svega metaestetičkom kritikom estetike kao filozofske i naučne discipline, dotle se *Za autonomiju umetnosti* (na 400 stranica) pretežno posvećuje primarnom fenomenu estetike – umetnosti – i ocrtava, uslovno rečeno, pozitivan estetički program, doduše baziran na prethodno sprovedenoj metaestetičkoj kritici estetike. Petrovićevo razmatranje umetnosti u obe knjige, i to treba ponovo istaći, vođeno je idejom metaestetičkog skepticizma u pogledu mogućnosti pojmovnog određenja suštine autonomne umetnosti.

II.

Da bi na pravi način bio shvaćen metodski misaoni napor S. Petrovića, ali i drugih naših savremenih estetičara, neophodno je da makar u najkraćim crtama bude skicirana manje ili više prozirna misaona pozadina njihovog pregnuća. Osnovni metodološki problem savremene estetike je kod nas na najvišem teorijskom nivou postavio Milan Damnjanović (1924–1994). Damnjanovićeva postavka ovog problema predstavlja merodavan teorijsko-metodološki okvir i za druge naše vodeće estetičare. Taj okvir je obavezujući za Milana Ranković i Mirka Zurovaca na jedan direktniji, a za Sretena Petrovića na indirektniji način. Milan Damnjanović je, naime, u svojim studijama iz 60-tih godina, najpre u svojoj radu *Problem eksperimentalne metode u estetici*²⁸, a zatim i u knjizi *Strujanja u savremenoj estetici*²⁹, postavio osnovni metodološki problem savremene estetike i sažeo ga u pitanju: *da li je estetika nauka ili filozofija? Damnjanović je smatrao da se u estetici radi o „filozofskom i naučnom mišljenju koje se suočava sa problemima lepog i umetničkog“*³⁰. *Za razliku od tradicionalne estetike za savremenu estetiku, koja se kon-*

²⁵ Isto, s. 351.

²⁶ Isto, s. 352.

²⁷ Isto, s. 352.

²⁸ Damnjanović, M., *Problem eksperimentalne metode u estetici*, Institut društvenih nauka, Odeljenje za filozofiju, Beograd, 1963., s. 9.

²⁹ Damnjanović, M., *Strujanja u savremenoj estetici*, Naprijed, Zagreb, 1966., s. 12, takode, i u drugom izdanju knjige, Damnjanović, M., *Strujanja u savremenoj estetici*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1984., s. 13.

³⁰ Damnjanović, M., *Strujanja u savremenoj estetici*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1984., s. 11.

stituiše sredinom 19. stoleća u kontekstu trijumfa pozitivnih nauka, postaje relevantno pitanje o tome da li je estetika u metodskom smislu naučna ili filozofska disciplina. Naime, do Hegela „niko nije smatrao problematičnim filozofski karakter estetike“³¹. Damnjanović je skicirao četiri moguća stanovišta uvezi sa pitanjem o metodičkoj prirodi estetike: prvo je „staro shvatanje estetike kao filozofske discipline“³², drugo je shvatanje prema kom estetika postaje „oblast primene drugih nauka (npr. psihologije, sociologije i dr.)“³³, treće je stanovište prema kom se „sama estetika može razumeti kao jedna posebna nauka, ukoliko se naime odredi njena specifična metoda“³⁴ i, najzad, četvrto stanovište polazi od stava da „estetika pre svega rešava filozofske probleme“ kao i „da se ... ne mogu odbaciti pokušaji primene metoda drugih nauka na područje estetike, kao što se ni ideja estetike kao samostalne posebne nauke više nije mogla zanemariti“³⁵. Ovo poslednje stanovište predstavlja pokušaj da se pomire dva osnovna metoda pristupa. Damnjanovićovo sopstveno shvatanje se poklapa sa četvrtom mogućnošću. On smatra da estetika mora da rešava filozofske probleme, ali da oni ne mogu više da se obrađuju samo tradicionalnim, spekulativno-filozofskim sredstvima, već da estetika mora da uključi naučna saznanja o lepom i umetnosti, premda to ne znači da estetika postaje pozitivna nauka.

U narednom misaonom koraku, naši savremeni estetičari, ranije Milan Damnjanović, a u poslednje vreme Mirko Zurovac izjednačavaju filozofski pristup u estetici sa tzv. estetikom „odozgo“, a naučni pristup sa tzv. estetikom „odozdo“. Zurovac ovu distinkciju objašnjava na sledeći način „filozofska estetika obično polazi od principa, pa će takvo postupanje kasnije u otporu prema filozofskoj estetici, biti nazvano „estetikom odozgo““³⁶. S druge strane „estetici odozgo, koja polazi od veoma opštih principa, ponekad čak od tvrdnji koje se odnose na apsolutno, da bi iz njih izvela pojedinačne zaključke, Fehner suprotstavlja estetiku *odozdo*, koja prvo proučava pojedinačne datosti, da bi se zatim, malo pomalo, uzdigla do sistematičnijeg pogleda“³⁷.

Podela estetičkih istraživanja na filozofska i pozitivno-naučna, odnosno estetiku odozgo i estetiku odozdo, predstavlja polazište Fohtovog značajnog i merodavnog tumačenja Petrovićeve estetike i razlikovanja između negativne i pozitivne estetike. U već pomenutom predgovoru Petrovićevoj knjizi *Marksistička estetika* profesor Foht ističe kako „Metodološki Petrović razlikuje dva tipa estetike – ako ne računamo na ovom mestu, tj. na *metodološkom* nivou, onaj način mišljenja koji, polazeći iz estetike, kritički prevazilazi samu estetiku i ispituje, kao svojevrsna nauka o nauci, njene vlastite pretpostavke. O ovom trećem načinu mišljenja možemo govoriti tek kad sa metodoloških problema pređemo na tetičke“³⁸. Foht tumači Petrovićevu bazičnu distinkcije između negativne i pozitivne estetike, kao i metaestetički koncept koji se razvija na poza-

³¹ Isto, s. 13.

³² Isto, s. 13.

³³ Isto, s. 13.

³⁴ Isto, s. 13.

³⁵ Isto, s. 13.

³⁶ Zurovac, M., *Metodičko zasnivanje estetike*, Dereta, Beograd, 2008., s. 17.

³⁷ Isto, s. 111.

³⁸ Foht, I., „(Meta)estetika ili estetike marksizma“, s. 1, 2.

dini ovog razlikovanja na sledeći način: „Prvi tip estetičkog mišljenja autor ... obuhvata pojmom „negativne estetike“ ... u tom pojmu prepoznamo teorijski fenomen koji neki drugi autori nazivaju „estetikom odozgo“. Takva estetika je nametnuta „odozgo“, oktroirana, jer proizilazi već predodređena, indoktrinirana duhom filozofijskog sistema, onim najapstraktnijim, „gornjim“ stavovima vanestetičkog porijekla, prije svega zaključcima ili hipotezama dobijenim kretanjem u okvirima gnoseološke i metafizičke problematike ... o autonomiji estetike nema ni govora, a preko ove ni o autonomiji umjetnosti. U tim konstrukcijama umjetnost obavezno služi ... negirajući svijet čulnosti ili ga uzimajući ka most, kao prelaznu i prolaznu instancu između svijeta razuma i svijeta volje, nužnosti i slobode, prirode i duha ... umjetnost se tretira jedino kao sredstvo, „medijum izražavanja“ vanumjetničke ideje“³⁹. Nasuprot negativnoj, nastavlja Foht, Petrović „stavlja „pozitivnu estetiku“, koja rehabilitira sferu čulnosti i individualnosti nasuprot ideji, te polazeći od samog umjetničkog dela predstavlja „estetiku odozdo“. No pozitivnoj estetici prijete pozitivistička devijacija, pa ni ona nije u stanju da zastupa umjetničku autonomiju“⁴⁰. Foht u ovim redovima zahvata ono što je suštinsko u Petrovićevoj koncepciji pozitivne i negativne estetike. Međutim, i pored istinskog osećaja za samu stvar koja je u pitanju, kao i minucioznih zapažanja o Petrovićevom favorizovanju Kanta u odnosu na Šelingu i Hegela⁴¹ ili Petrovićevom razlikovanju između sociologije umetnosti i sociologizma u estetici⁴², čini nam se da Fohtova interpretacija Petrovićeve estetike, ipak, neopravdano redukuje distinkciju između pozitivne i negativne estetike na razliku između estetike odozgo i estetike odozdo, a time implicitno na razliku između filozofske i naučne estetike. Na taj način se gubi iz vida ono što je u Petrovićevoj metaestetičkoj koncepciji teorijski najzanimljivije: direktna refleksija o estetici i putem nje indirektna refleksija o predmetu estetike (estetskom, umetnosti), refleksija koja zaobilazi i relativizuje razliku između naučne i filozofske estetike. Naša je teza da Petrovićevo razlikovanje između negativne i pozitivne estetike i na osnovu tog razlikovanja razvijen koncept metaestetike treba posmatrati u svetlu razlikovanja heteronomnih i autonomnih estetika, a ne razlika između filozofske i naučne, estetike odozgo i estetike odozdo.

U jednom od najznačajnijih savremenih estetičkih članaka, koji predstavlja presek u estetičkim istraživanjima nakon velikih sistematskih projekata Adorna i Gadamera, pod nazivom „O nekim uslovima savremene estetike“ iz 1973. godine⁴³, poznati nemački filozof i istoričar filozofije, Ridiger Bubner, povlači plodnu i dalekosežnu razliku između autonomnih i heteronomnih estetika. Putem ovog razlikovanja Bubner najpre kritikuje heteronomna estetička stanovišta između ostalih, filozofije umetnosti Hajdegera, Gadamera, Lukača i Adorna, zatim, u drugom koraku, rehabilituje kantovski model autonomne estetike⁴⁴, da bi najzad u trećem koraku utvrdio kako samo autonomna

³⁹ Isto, s. 2

⁴⁰ Isto, s. 2, 3.

⁴¹ Isto, s. 3.

⁴² Isto, s. 2.

⁴³ Bubner, R., „Über einige Bedingungen gegenwärtiger Ästhetik“, u: Bubner, R., *Ästhetische Erfahrung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989., s. 9-51.

⁴⁴ Bubner, R., *Ästhetische Erfahrung*, s.34-38.

estetika kantovskog tipa predstavlja refleksiju dorađu fenomenima moderne odnosno savremene umetnosti. Estetička stanovišta koja zastupaju stav prema kom estetsko iskustvo regulisano principom estetske vrednosti (uobičajeno se smatra da je taj princip lepota) predstavlja iskustvo koje se ne može redukovati na neki drugi oblik ljudskog iskustva – kao što je to iskustvo saznanja sveta regulisano kategorijom istine ili iskustvo moralno ispravnog ili neispravnog delanja regulisano kategorijom dobrog – smatraju se autonomnim estetikama. Autonomne estetike pripisuju estetskom iskustvu autonomiju i posebnost u odnosu na funkcionisanje teorijski istinitog ili praktično moralno ispravnog. S druge strane, estetička stanovišta koja zastupaju stav prema kom estetsko iskustvo lepog nije autonomno, nego naprotiv predstavlja najviši, potencirani oblik iskustva dobrog i istinitog; odnosno, estetička stanovišta koja osnovni zadatak estetike ne vide u razjašnjavanju fenomena estetskog iskustva po sebi, radi njegove sopstvene eksplikacije, nego fenomen umetnosti razjašnjavaju radi dosezanja nekog drugog praktičnog ili teorijskog cilja – nazivamo heteronomnim estetikama. U heteronomnim estetikama se izvršava heteronomizacija estetskog iskustva, tj. traganje za principom umetnosti u onome što nije sama umetnost⁴⁵.

Naša je teza, da Petrovićeva kritika negativnih estetika cilja u prvom redu na njihov heteronomni karakter. Negativne estetike u terminologiji Sretena Petrovića su zapravo heteronomne estetike u terminologiji Ridigera Bubnera. Petrović ova stanovišta takođe naziva gnoseologističkim, stanovištima koja u umetnosti vide jedan oblik saznanja i sazajnog prisvajanja sveta⁴⁶ i njegov stav prema pomenutim savremenim estetičkim koncepcijama Hajdegera, Gadamera, Lukača ili Adorna, pretežno je negativan. Takođe, Petrović kao i Bubner, smatra da kantovski orjentisana estetika može da artikuliše i odbrani autonomnu umetnost i sam ima simpatija i zalaže se za reaktualizaciju Kantove estetike. Međutim, u trećem misaonom koraku Petrović više ne sledi Bubnera. Njegov metaestetički skepticizam mu ne dozvoljava da posegne za operacionalizacijom Kantove estetike radi artikulacije savremene umetnosti. Petrovićeva skepsa se ne tiče samo mogućnosti estetički primerenog artikulisanja savremene umetnosti s obzirom na širok dijapazon ideoloških pretnji involviranih u estetičke koncepcije (projekcija individualnog i kolektivnog ukusa, moralnih, pedagoških i političkih rezona), nego se ona širi i usmerena je i na ideološku pretnju involviranu u određene oblike savremene umetnosti, pre svega konceptualne umetnosti – umetnosti performansa, instalacija, video radova itd. Metaestetički skepticizam Sretena Petrovića se ne tiče samo eksplicitnih estetičkih koncepcija estetičara, filozofa, naučnika i teoretičara umetnosti, nego i implicitnih estetičkih koncepcija umetnika, kritičara i različitih zastupnika savremene umetnosti.

Metaestetika Sretena Petrovića, u skladu sa svime što je prethodno izneto, predstavlja indirektna odgovor na osnovno metodološko pitanje savremene estetike: da li je estetika nauka ili filozofija? Metaestetički skepticizam u pogledu dometa estetike uopšte, ne zalaže se za filozofski ili naučni pristup u tumačenju estetičke problematike, premda je sam autor, kao što smo videli napisao niz filozofsko-estetičkih i naučno-estetičkih studija, nego domete i granice i filozofske estetike i naučne estetike i estetike

⁴⁵ Isto, s. 31.

⁴⁶ Petrović, S., *Za autonomiju umetnosti*, s. 20.

odozgo i estetike odozdo meri njihovim negativno-estetičkim ili pozitivno-estetičkim učinkom ili još bolje s obzirom na njihov heteronomno ili autonomno estetički karakter. Petrovićevom zahvatu estetičkih problema ne odgovara uobičajeno razlikovanje estetike odozgo i odozdo, nego razlikovanje autonomnih i heteronomnih estetika. Uz svu skepsu prema savremenim estetičkim pokušajima, ali i savremenoj umetničkoj praksi, Petrovićev metaestetički skepticizam je jedna sasvim savremena estetička koncepcija sasvim na nivou kriterijuma postavljenih u merodavnom, gorepomenutom Bubnerovom tekstu i studijama koje su sa tim tekstom povezane. Zalaganje za autonomiju umetnosti. Neobičan afinitet prema Kantu. Kritika estetičkog uma odnosno određivanje dometa i granica estetike. Sve to govori u prilog Petrovićevom metaestetičkom mišljenju, koje je metateorijsko ne samo u odnosu na filozofsku estetiku, nego i u odnosu na naučnu, posebno sociološku i psihološku estetiku, ali je metateorijsko i prema implicitnoj estetici savremenih umetničkih pokreta i pravaca. Petrovićeva metaestetika i njoj pripadajući skepticizam nije ni fasciniran i ni borniran distinkcijom između filozofije i nauke, ali ni distinkcijom između umetničke teorije i umetničke prakse. Na taj način on među našim vodećim estetičarima zauzima jednu sasvim osobenu poziciju. Dok je Milan Damnjanović pokušavao da nauku i naučni pristup ukjuči u rešavanje filozofsko-estetičkih problema, distancirajući se od tradicionalne, spekulativne filozofske metode, Milan Ranković dopuštao da estetički pojmovi, za čiju se naučnu egzaktnost zalagao, faktički funkcionišu kao filozofski pojmovi, i dok Mirko Zurovac nedvosmisleno favorizuje filozofski pristup ne zatvarajući oči pred doprinosima nauke, pokušavajući da ih natkrili filozofskom refleksijom; dotle Sreten Petrović na jednoj metateorijskoj estetičkoj ravni pokušava da u susretu sa samom umetnošću i njenim teorijama, pokaže kako je od pitanja o tome da li je estetika filozofija ili nauka, da li je estetika odozgo ili estetika odozdo, važnije pitanje o tome da li estetika uvažava ili ne uvažava automomiju umetnosti, bez obzira na to da li se radi o filozofskoj ili naučnoj ili estetici teoretičara, istoričara i kritičara umetnosti ili pak o estetici samih umetnika i umetničkih pokreta.

NEBOJŠA GRUBOR

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

META-AESTHETIC SCEPTICISM.
THE PROBLEM OF THE METHOD IN THE AESTHETICS
OF SRETEN PETROVIĆ

Abstract: The essay explores the problem of method in the aesthetics of the modern Serbian philosopher Sreten Petrović. The basic methodological problem of contemporary aesthetics lies in the question: whether the aesthetics philosophical or scientific discipline? The intention of the essay is that to show that Petrović methodological concept of meta-aesthetic skepticism can be seen as overcoming the distinction between scientific and philosophical approaches in the field of aesthetics.

Keywords: aesthetics, method of aesthetics, meta-aesthetics, meta-aesthetic skepticism, S. Petrović

*Primljeno: 10.2.2013.
Prihvaćeno: 22.3.2013.*